

VIKTORIJA UŠINSKIENĖ

Uniwersytet Wileński

ARCHAIZMY LEKSYKALNE W POLSZCZYŹNIE PÓLNOCNOKRESOWEJ

Peryferyjność dialektu północnokresowego sprzyja zachowaniu archaizmów, które mimo to nie doczekały się jeszcze specjalnego opracowania monograficznego. Przedmiotem niniejszego artykułu są archaizmy leksykalne wciąż jeszcze funkcjonujące w polszczyźnie na terenie Litwy. Opracowanie każdego wyrazu polegało na jego udokumentowaniu chronologicznym oraz na skonfrontowaniu z podstawowymi słownikami języka polskiego. W celu weryfikacji genezy, historii oraz rozwoju semantycznego wyrazów wykorzystane były również słowniki etymologiczne i historyczne, a także materiał wschodniosłowiański i (w miarę potrzeby) litewski.

Słowa kluczowe: archaizm leksykalny, leksyka gwarowa, dialekt północnokresowy.

Z genetycznego punktu widzenia w zasobie leksykalnym każdego języka (dialektu) da się wyodrębnić przynajmniej dwie podstawowe warstwy chronologiczne: 1) reliktową (archaiczną), na którą składają się wyrazy odziedziczone z wcześniejszych okresów rozwoju językowego; 2) innowacyjną, obejmującą leksykę, która powstała na gruncie danego języka (dialektu) w wyniku różnorodnych procesów wzbogacania słownictwa (innowacje leksykalne i słowotwórcze) bądź została przejęta z zewnątrz, czyli zapożyczona (Boryś 2007, 532). Zresztą wyrazy z drugiej warstwy leksykalnej z biegiem czasu mogą wyczerpać swoją żywotność, a nawet całkowicie wyjść z użycia, przechodząc do kategorii archaizmów. A więc z normatywnego punktu widzenia archaizm (z gr. *archaios* – ‘dawny’) jest rozumiany dwojako. Powszechniejsze jest pojmowanie tego terminu jako każdego elementu językowego, który wyszedł z użycia i nie jest już składnikiem współczesnego systemu językowego ani tym bardziej współczesnej normy językowej¹. Mniej rozpowszechnione jest rozumienie archaizmu jako elementu dawnego systemu językowego występującego do dziś jako relik (najczęściej wariant

---

¹ Tradycyjnie w językoznawstwie polskim wyróżnia się następujące grupy archaizmów: fonetyczne, semantyczne, fleksyjne, słowotwórcze, składniowe, frazeologiczne, leksykalne oraz rzeczowe (H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959, s. 67). Nieco inną klasyfikację proponuje Dubisz, wyróżniając trzy główne grupy archaizmów: graficzno-fonetyczne, gramatyczne i słownikowe. Archaizmy gramatyczne dzieli na: fleksyjne, składniowe i słowotwórcze; archaizmy słownikowe – na leksykalne i frazeologiczne. Wśród leksykalnych wyróżnia archaizmy wyrazowe, znaczeniowe, rzeczowe i stylistyczne. Frazeologiczne zgodnie z podziałem związków frazeologicznych dzieli na wyrażenia, zwroty i frazy.

recesywny), wchodzący w skład normy i funkcjonujący w polszczyźnie ogólnej na zasadzie wyjątku².

Jak wiadomo, archaiczne (reliktowe) elementy języka o wiele dłużej utrzymują się w gwarach, czyli na peryferiach językowych, ponieważ wszelkiego rodzaju innowacje docierają tam z opóźnieniem lub nie docierają wcale. Nieprzypadkowo więc jako bazę materiałową do analizy archaizmów wybrałam dialekt *północnokresowy*³, peryferyjny, należący do odmian terytorialnych polszczyzny nadal dobrze zachowanych, mających bogate słownictwo i folklor.

Peryferyjność gwar północnokresowych wobec języka polskiego na obszarze etnicznym sprzyja zachowaniu archaizmów, które mimo to nie doczekały się jeszcze specjalnego opracowania monograficznego⁴. W niniejszym niedużym artykule chciałabym przedstawić wstępną charakterystykę archaizmów leksykalnych wciąż jeszcze funkcjonujących w polszczyźnie na terenie Litwy. Materiał wywodzi się z różnych źródeł – zarówno ze słowników gwarowych (GPL, SMPP, SGP, SGPK), jak i z opracowań poświęconych polszczyźnie północnokresowej (Dwilewicz 1997; Karaś 2002; Kurzowa 1993; Mędelska 1993, 2000 i in.).

Analiza każdego wyrazu polegała na jego udokumentowaniu chronologicznym oraz na skonfrontowaniu z podstawowymi słownikami języka polskiego. Kryterium rozstrzygającym o uznaniu danego słowa za przestarzałe były przede wszystkim kwalifikatory chronologiczne – *dawne, historyczne, archaiczne, przestarzałe* – w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod redakcją S. Dubisza (USJP)⁵ oraz w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego

² Kwiryna Handke, definiując archaizm jako “element językowy, który utracił zdolności funkcjonalne i przejrzystość semantyczną, a w konsekwencji przeszedł do archiwum języka”, wyróżniła w “zyciorysie” wyrazu następujące stadia: 1) “narodziny”; 2) okres adaptacyjny; 3) wchodzenie w obieg społeczny; 4) okres pełnej stabilizacji; 5) spadek żywotności, ograniczenie zakresu funkcjonowania; 6) okres obumierania, tj. schodzenie na peryferie języka; 7) “zgon”, czyli przechodzenie wyrazu z zasobu słownictwa aktywnego do zasobu słownictwa biernego (1997, 72-77).

³ Pod określeniem *dialekt północnokresowy* rozumiem wewnętrznie zróżnicowaną odmianę języka polskiego na tzw. Kresach północno-wschodnich. Jest więc to termin o zakresie szerokim, obejmujący wszystkie warianty polszczyzny używanej w przeszłości na terenie WKL, a obecnie wciąż żywej wśród Polaków Litwy, Białorusi i Łotwy.

⁴ O wiele lepiej pod tym względem jest zbadany tzw. północnokresowy dialekt kulturalny niż żywa polszczyzna wiejska. Tak np. Z. Kurzowa (1983, 478-479) w już klasycznej monografii o języku polskim na Wileńszczyźnie notuje około 120 archaizmów słownikowych, z których jednak wielka część została wyekscerpowana wyłącznie z piśmiennictwa XVII-XIX w. i nigdy nie była znana gwarom wiejskim, pozostawając przynależnością miejscowej polszczyzny kulturalnej, np.: *ambaje, andarak, ankar, sekstern* i in. Z niewielu prac rozpatrujących archaizmy w gwarach ludowych wymienić należy przede wszystkim monografię H. Karaś *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie* (2002), w której jeden z rozdziałów poświęcony został leksyce archaiczej.

⁵ W USJP kwalifikatory chronologiczne (*archaiczny, przestarzały, dawny, historyczny*) przyporządkowane są takim jednostkom leksykalnym, które wyszły lub wychodzą z użycia, czyli mogą wystąpić w wypowiedziach pokolenia najstarszego bądź starszego, a w mowie pozostałych pokoleń występują tylko w stylizacji, stanowiąc bierne

(SJPDor)⁶. W celu weryfikacji genezy, historii oraz rozwoju semantycznego wyrazów wykorzystane były również słowniki etymologiczne i historyczne, a także materiał wschodniosłowiański i (w miarę potrzeby) litewski.

Zebrany materiał zaprezentowany w dalszej części artykułu podzielony został na 3 grupy: (1) właściwe archaizmy leksykalne (wyrazowe), (2) archaizmy semantyczne oraz (3) przestarzałe warianty formalne współczesnych wyrazów. Lista analizowanych wyrazów zapewne nie może być rozpatrywana jako kompletna, ponieważ stanowi tylko próbę zgromadzenia i omówienia odpowiedniego materiału leksykalnego. Rozpatrywane są nie tylko wyrazy pochodzenia rodzimego, ale też stare zapożyczenia z innych języków stanowiące w przeszłości składniki polszczyzny ogólnej.

1. WŁAŚCIWE ARCHAIZMY LEKSYKALNE (WYRAZOWE). Na tę grupę złożyły się jednostki leksykalne, które wyszły z obiegu ogólnopolskiego (poza tekstami stylizowanymi), w polszczyźnie litewskiej natomiast pozostają w użyciu do dnia dzisiejszego.

akuratny ‘porządny, uporządkowany, właściwy’ < łac. *accuratus* ‘dokładny, ścisły’; SWil, SW i SJPDor notują jako przestarzały, na Litwie natomiast do dziś jest używany powszechnie; podtrzymywany przez błr. *akuratny*, ros. *akkuratnyj* ‘ts’.

arenda ‘dzierzawa’ < łac. *arrendare* ‘wynajmować’; wyraz powszechny na Kresach; notuje SPXVI, natomiast SWil, SW i SJPDor oceniają jako przestarzały; wg SGP zachował się w wielu gwarach polskich; wsparty błr. *arenda*, ros. *ar’enda* ‘ts’.

babiniac ‘kruchta (gdzie przesiadują baby)’: L poświadcza od XVI–XVIII w.; SW notuje bez kwalifikatorów; SJPDor ocenia jako przestarzały; wg SGP znany niektórym rdzennym gwarom polskim.

bachur ‘chłopiec’ < hebr. *bakhúr* ‘młodzieniec’: rozpowszechnione na Litwie; w języku ogólnopolskim występuje w formie *bachor* z mocnym nacechowaniem pejoratywnym; L podaje starą formę w neutralnym znaczeniu ‘dziecko (żydowskie)’; SW – formy oboczne *bachur* i

---

słownictwo współczesnej polszczyzny. W tekstach artystycznych są traktowane jako wykładniki archaizacji (USJP I, XXXIX–XL).

⁶ W SJPDor, wydanym w latach 1958–1969, wymieniono tylko dwa kwalifikatory chronologiczne: *dawne* oraz *przestarzałe*. Kwalifikator *dawne* określa wyrazy lub znaczenie nieznanne językowi połowy XX wieku, natomiast *przestarzałe* – wyrazy lub znaczenie wychodzące z użycia, chociaż w latach powstania słownika spotykane (SJP SJPDor I, XL).

bachor; SJPDor określa jako dawne; Karaś (2002, 322) odnotowuje na Kowieńszczyźnie dotąd nieznaną formację żeńską *bachuryca*.

cieplić ‘grzać, ogrzewać’: notuje L; SWil, SW i SGP uznają za prowincjonalizm; SJPDor podaje jako przestarzały; por. błr. *cjaplec* ‘grzać, ogrzewać’ oraz lit. *šildyti* ‘ts’ < *šiltas* ‘ciepły’.

czernica ‘czarna jagoda, *Vaccinium myrtillus*’: w tym znaczeniu notują L, SW, SJPDor, SGP; w języku ogólnopolskim ustąpiło miejsca *czarnej jagodzie* i *borówce* w XIX w. (Kurzowa 1993, 345); archaizm leksykalny podtrzymywany przez błr. *čarnica*, ros. *černika*.

czuchać się ‘drapać się, grzebać’, ‘gmerać się’, *oczuchać się*, *rozcuchać się*, *wyczuchać się* ‘oprzytomnieć (po śnie)’: SWil, SW notują jako przestarzałe i pospolite; SGP podaje też *czuchać* w znaczeniach ‘trzeć, drapać, szarpać, targać, szperać’ (Małopolska), kaszubskie *čuchać*, *čuchować* ‘ts’; wykazuje nawiązania wschodniosłowiańskie, por. błr. *čuchacca*, ros. *čiuchaťsia* ‘gmerać się, grzebać się’.

czutki, *czutko* ‘czujny, czujnie’: archaizm leksykalny; jako ‘czuły, czujny; bezsenny’ podają Arct i L; SW notuje jako archaizm; brak w SJPDor; SGP poświadcza tylko na północnym wschodzie; podtrzymywane przez wpływ błr. *čutki*, *čutka*.

dawić ‘dusić, dławić’: podają SStp i L; wg Brücknera używany w XV-XVIII w.; SW i SJPDor notują jako archaizm; SGP poświadcza też w gwarach na terenie Polski; por. błr. *davic*, *zadavic* ‘gnieść, dusić’.

dośpiąć, *dośpiewać* ‘dojrzewać’: archaizmy leksykalne; Arct notuje formę *dośpiąć* ‘dojrzeć; zdążyć’; L podaje liczne przykłady z *dośpiewać* z XVI-XVIII w.; SJPDor zaznacza jako dawne; SGP notuje wyłącznie na północnym wschodzie; por. błr. *daspec*, *daspjawać*.

dośpiały ‘dojrzały’: imiesłów na *-ł-* od *dośpiąć*; L podaje liczne przykłady z XVI-XVII w.; SW notuje jako rzadkie, SJPDor – jako dawne; SGP – nielicznie na północnym wschodzie; por. błr. *daspely* ‘dojrzały’.

drwotnia ‘drwalnia’: stary wariant apofoniczny pol. dial. *drewotnia*/ *drewótnia*/ *drewutnia* (SGP) też znanych na Litwie, por. oboczność *drwa* – *drewno*; inna forma kresowa – *drywotnia* ‘ts’ prawdopodobnie wspierana przez błr. *drywotn’a*; jako pierwszy notuje ją L; SWil i SW podają jako prowincjonalizm.

dziewierz ‘brat męża, szwagier’: archaizm licznie udokumentowany w staropolszczyźnie od XIV w.; Arct podaje oboczne *dziewior* też w znaczeniu ‘ojciec męża, świekier’; Kurzowa (1993, 354) podaje za Szymczakiem, że w polszczyźnie ogólnej zanikło w poł. XVII w.; wg SGP znane tylko na Kresach oraz w języku przesiedleńców ze wschodu.

familia ‘rodzina’ < łac. *familia*: współczesne słowniki oceniają jako przestarzałe; L notuje od XVII w.; podają też SWil, SW, SJPDor; na Litwie pod wpływem rosyjskim rozpowszechnione też w znaczeniu ‘nazwisko’; wg Karaś (2002, 325) na Kowieńszczyźnie zachowuje się też dawna forma pochodna **familiat** ‘krewny’ notowana przez L, SWil, SW w postaci *familijant* ‘członek szlacheckiej rodziny’.

fest ‘odpuść, święto parafialne’ < niem. Fest < łac. *festum* ‘święto, obchody świąteczne’: L, Arct – od XVI w.; w SW jako prowincjonalizm; SJPDor – dawne; por. błr. *fest* ‘ts’.

gomonić / homonić ‘hałasować, kłócić się’, **homon** ‘krzyk, hałas’: Sławski (SE) i Bańkowski (SE) notują *gomon* w staropolszczyźnie od XV w.; Arct podaje też *gomonić się / gomónić się* ‘trudzić się, modlić się’, *gomonliwy, gomorny* ‘kłótlivy, hałaśliwy’; SW ocenia jako gwarowe, SJPDor – dawne; SGP notuje *gomon* ‘krzyk, kłótnia, zamęt’ na całym obszarze dialektalnym; Bańkowski (SE) uważa kresowe formy na *h-* za rutenizmy, por. błr. *hamanic’*.

gościa ‘kobieta gość’: notowane w SStp (XV-XIX w.) i Arct; brak w L; SWil i SJPDor kwalifikują jako dawne; SGP notuje tylko na Litwie; archaizm podtrzymywany przez błr. *hoscja*, ros. *gostja*.

halsztuk ‘krawat’ < niem. *Halstuch* ‘chustka na szyję’: L notuje *alsztuk* z XVIII w.; Arct – formy oboczne *halstuch, halstuk, halsztuch, halsztuk*; SJPDor ocenia jako dawne; w gwarach rdzennych występuje w znaczeniu ‘szal’ lub ‘obroża’ (SGP); na tle języka literackiego stanowi archaizm leksykalny.

kątnik ‘człowiek mieszkający u kogoś, nie mający własnego domu’: Arct definiuje jako ‘człowiek nieznany, pokątny; sublokator, komornik’; L i SWil podają bez kwalifikatorów; SW – jako gwarowe; SJPDor – dawne; SGP notuje również w gwarze awgustowskiej.

klec' 'małe, ciasne pomieszczenie', 'dobudówka, komora': wg Bańkowskiego (SE) od XV w.; L – od XVI do XVIII w.; SW dodaje 'skrzynia'; SJPdor ocenia jako rzadkie i dawne; na Kresach wspierane przez błr. *klec'*, ros. *klet'*.

kram 'sklep': Sławski (SE) poświadcza *kram* od XIII w., formę oboczną *krom* – od XV w. jako starą pożyczkę niem.; L podaje dla *kram* przykłady z XVII-XVIII w.; oboczną formę r.ż. **krama** SW i SGP notują jako kresową, por. błr. *krama* 'stragan, kram'.

krząć 'krajać, łamać na drobne kawałki': już L ocenia jako archaizm, podając cytaty z XVI-XVII w.; SGP notuje liczne przykłady z różnych regionów, przeważnie z Małopolski i Śląska.

kroba / krobia, króbka, króbeczka 'kobałka z kory, koszyk z łyka, pudło drewniane': wg SESł w staropolszczyźnie od XIV w.; L – od XVI; SW i SJPdor zaznaczają jako przestarzałe i gwarowe; na Kresach Północnych podtrzymywane przez błr. *korab, karabok*, ros. *korob, korobok, korobka*.

kuczma 'splot potarganych sznurów', 'rozcuchrane włosy'; L i Arct podają też znaczenie 'rodzaj czapki futrzanej'; SJPdor – dawne; znane też innym gwarom (SGP); por. błr. dial. *kučma*.

lipki 'lepki': w polszczyźnie od XV do XVIII w., kiedy to sporadycznie pojawia się *lepki* (SEBańk); L przytacza przykłady z XVI w.; SJPdor ocenia jako dawne; SGP notuje tylko na Litwie; archaizm wspierany przez błr. *lipki*, ros. *lipkij*.

mleczno 'nabiał': archaizm leksykalny; L datuje na w. XVI-XVIII; SW i SJPdor podają jako dawne; SGP notuje nielicznie, ale w różnych regionach; pochodną formę kresową *mleczniwo* Kurzowa (1993, 388) uznaje za innowacyjną kontaminację *mleczno* i *mleczywo*.

młócba / młóćba 'młocka': stara forma słowotwórcza zanotowana w L, Arct, SWil, SW; SJPdor kwalifikuje jako dawne; por. błr. *małac'ba*, ros. *mołot'ba*.

mocja, motia, motja 'spółka rolna' < fr. *moitié* 'spółka': notuje L; SJPdor ocenia jako dawne.

obrzygły 'o nieprzyjemnym, kwaskowatym smaku, zapachu napojów': forma oboczna do stp. *obrzasgły* 'poczynający kwaśnieć, przechodzący w fermentację' (L, Arct); SJPdor jako dawne

notuje *obrzazg/ obrzask* ‘niesmak, kwasy w ustach’; SGP poświadcza czasownik *obrzyskać* ‘dusić, smażyć’ z Kaszub; por. też błr. *abryzhnuc* ‘kwaśnieć’.

odkazać ‘odmówić’: archaizm poświadczony w L, Arct, SW, też w znaczeniach ‘odpowiedzieć’, ‘przekazać’, ‘oddalić’, ‘zagrozić’; znane wielu gwarom polskim, ale w znaczeniu ‘odmówić’ dominuje na Kresach oraz w gwarach wschodniopolskich (SGP; Karaś 2002, 327).

pastka ‘pułapka (na myszy)’: L notuje *paść* (na myszy), *pastka* zaś jako ‘zastawka w żyle’ (XVI-XVII w.); Arct, SW ‘pułapka’; SJPDor – dawne ‘mała paść, pułapka’, ‘wieczko, pokrywka, klapka’; bogata dokumentacja w SGP; archaizm potrzymany przez błr. *pastka* ‘ts’.

polica ‘półka’: L notuje od XVI w.; Arct, SW; SJPDor podaje jako dawne i gwarowe; dobrze znane też gwarom rdzennym (SGP); archaizm potrzymany przez błr. *palica* ‘ts’.

pośnik, postnik ‘postna kolacja, wieczerza wigilijna’: L definiuje *pośnik* jako ‘człowiek poszczący się’ i ‘postna potrawa’, od XVI w.; Arct dodaje do tych znaczeń ‘wieczerza postna’ oraz *postnik* ‘wigilia Bożego Narodzenia’; współczesne słowniki kwalifikują jako dawne; znaczenie ‘wieczerza wigilijna’ znane dziś tylko gwarom – zarówno kresowym, jak też rdzennym (SGP).

pościć ‘zdążyć’: archaizm znany wielu gwarom polskim (SGP); notowany w SSStp, L; SJPDor ocenia jako dawne; podtrzymywany przez błr. *pasp’ec*, ros. *posp’et* ‘ts’.

ruchać (się) ‘ruszać (się), poruszać (się)’: dobrze poświadczone w staropolszczyźnie – L; SW zaznacza jako gwarowe, SJPDor jako dawne; SGP poświadcza szeroki zasięg występowania; archaizm leksykalny; por. błr. *ruchac*, *ruchacca*.

sporzyć ‘pomagać, wspierać, darzyć pomyślnością’: w L obfita dokumentacja od XVI w.; Arct, SW; SJPDor – daw.; w SGP nieliczne przykłady z Poznańskiego i Kaszub.

świekie, świekie, świekie ‘ojciec męża, teść’: SSStp, L, Arct, SW; SJPDor notuje jako przestarz.; potrzymywane przez ros. *sv’okr*, błr. *sv’okar*; por. **świekra**.

świekra, świekrowa, świekrówka, świekrucha ‘matka męża lub żony’: dobrze poświadczone w staropolszczyźnie; Kurzowa (1993, 438) stwierdza za Szymczakiem wczesne mieszanie znaczeń wyrazów *świekra* < *świekry*, *świekrew* ‘matka męża’ i *teścia* ‘matka żony’, zaznaczając, że

świekra jednak do dziś jest znana nie tylko w gwarach, lecz też w języku literackim; por. ros. *sv'ekrov'*, błr. *sv'akra, sv'akroŭ, sv'akrova*.

tlucz, **tlucza** 'owies grubo mielony', 'karma (dla koni, psów) z gniecionego ziarna': wg L od XVI/XVII w.; Arct, SW; SJP Dor jako dawne; brak w SGP.

traktament 'poczęstunek': w L przykłady z XVII/XVIII w.; Arct, SW; SJP Dor – dawne; SGP – nielicznie; por. **traktować** < niem. *traktieren* 'częstować'.

tuzać (się), **wytuzać (się)** 'szarpać (się), tarmosić (się)': L notuje *tuzować, wytuzować* 'wybić pięściami, wyłajać'; Arct, SW; SJP Dor – dawne; por. błr. *tuzac'*, *tuzacca* 'ts'.

tuzgać (się) p. **tuzać (się)**.

zabyć, **zabywać** 'zapomnieć': L notuje liczne przykłady z XVI-XVIII w.; Arct, SW; SJP Dor określa jako dawne; wg SGP dobrze znane innym gwarom; archaizm potrzymany przez ros. *zabyt'*, *zabywat'*, błr. *zabyc'*, *zabywac'*.

zatyłek 'tył głowy, potylica': w tym znaczeniu notuje L; Arct oprócz *zatyłek* podaje też formę *zatył* zarówno w znaczeniu 'potylica', jak i w ogólniejszym 'tylna część czego'; SWil, SW i SJP Dor kwalifikują jako przestarzałe; w gwarach polskich znane jako 'tylna, usztywniona część buta'; na Kresach znaczenie 'potylica' wspierane przez ros. *zatyłok*.

zəlwicha 'siostra męża, szwagierka': ekspresywny derywat sufiksalny od stp. *zəlwa* < psł. *zъly, gen. *zъlvъe* 'ts'; zob. **zołwica**.

zołwica 'siostra męża, szwagierka': stara forma deminutywna od stp. *zołwa/ zəlwa* 'ts' (zob. **zəlwicha**); występuje w polszczyźnie do połowy XVII w. (Szymczak 1966, 170-171); archaizm utrzymany na Kresach pod wpływem wschodniosłowiańskim, por. błr. *zalvica, zaluvica*.

żeniec 'żniwiarz': L notuje od XVIII w.; Arct podaje formy oboczne *żnarz, żynarz, żniwacz, żniwak, żniwiec, żeńcarz* 'żniwiarz'; SJP Dor kwalifikuje jako dawne; SGP poświadczą dość licznie na różnych terenach rdzennych; por. błr. *żn'ec*.

2. ARCHAIZMY SEMANTYCZNE (ZNACZENIOWE). W skład drugiej grupy weszły wyrazy o znaczeniu przestarzałym w stosunku do współczesnej polszczyzny ogólnej. Pod względem liczebnym jest ich nieco mniej niż archaizmów wyrazowych.

baba '(stara) kobieta': stary wyraz ogólnosłowiański w polszczyźnie współczesnej występuje wyłącznie z mocnym nacechowaniem ujemnym.

baczyć 'widzieć, dostrzegać': notuje również L; SWil w tym znaczeniu uznaje już za archaizm; stare znaczenie utrzymuje się też w niektórych gwarach na terenie Polski (SGP); wbrew opinii Kurzowej (1993, 478) trzeba raczej zaliczyć do archaizmów semantycznych, por. pol. *baczyć* 'uważać na coś' określane przez współczesne słowniki jako *książk.*; na Kresach prawdopodobnie utrzymuje się pod wpływem błr. *bačyc* 'widzieć'.

blazen, blazenek 'smarkacz, podrostek, dziecko': archaizm semantyczny wobec ogólnopolskiego 'człowiek mówiący głupstwa, ośmieszający się', 'klaun'; L definiuje 'o młodziku figlującym, też o małych dzieciach'; SW 'dzieciak, smarkacz (gwarowe)'; SGP *ekspr.* 'o dziecku' (z Litwy i Białostoczczyzny); znaczenie 'młody chłopiec' zachowuje też błr. *blazan, blazen*.

cacka 'zabawka': w tym znaczeniu notuje również SGP; L podaje warianty *cacko, czaczko, cacka* od XVI w.; SW uznaje za prowincjonalizm; SJPdor znaczenie 'zabawka dziecinna' notuje do k. XIX w.; archaizm semantyczny wobec pol. *cacko* 'drobny przedmiot o wartości artystycznej, precyzyjnie wykonany', 'coś ślicznego, eleganckiego'.

chrust, chrusty 'krzaki, zarośla': w tym znaczeniu podają SPXVI, L, Arct, SW; w SJPdor bez kwalifikatora; słowniki współczesnej polszczyzny notują go jako dawne wobec ogólnopolskiego 'suche gałęzie drzew i krzewów' (*sing. tantum*).

cieplica 'łaźnia': archaizm semantyczny wobec współczesnego znaczenia 'źródło termalne, lecznicze'; SPXVI poświadczą jako 'ciepłe źródło lecznicze', rzadziej 'miejsce kąpieli, łaźnia'; L 'ciepłe łaźnie'; SWil, SW 'wanna parowa, łaźnia'; SJPdor uznaje to znaczenie za przestarzałe i regionalne; utrzymuje się prawdopodobnie pod wpływem błr. *cjaplica* 'łaźnia'.

cmentarz ‘dziedziniec przy kościele’: jeszcze SJPDor podaje za L w tym znaczeniu obok współczesnego ‘miejsce, gdzie grzebani są umarli’ < łac. *cimiterium* ‘cmentarz’ < gr. *koimētérion* ‘miejsce spoczynku, sypialnia’.

cudzy ‘obcy, nietutejszy’: SPXVI, L; SW i SJPDor notują znaczenie jako regionalne; pod wpływem ros. *č'užoj* ‘cudzy, obcy’, biał. *čuży* ‘ts’, por. też lit. *svetimas* ‘ts’.

czeladź ‘rodzina, krewni (dzieci)’: archaizm semantyczny (< psł. **čel'adb* ‘ród, rodzina’) wobec ogólnopolskiego *czeladź* ‘dawna służba u arystokracji używana do posług w domu’.

czuły ‘czujny’: archaizm semantyczny wobec pol. *czuły* ‘tkliwy, kochający, wrażliwy’; w znaczeniu ‘czujny’ L podaje od XVI w.; SW i SJPDor notują jako dawne; podtrzymywany przez biał. *čuły* ‘czujny’.

denko ‘wieczko, przykrywka’: archaizm semantyczny wobec pol. *denko* ‘dno niewielkiego pojemnika’; L poświadcza od XVI w.; SW podaje jako archaizm; wg SGP znane różnym gwarom polskim.

dokazać ‘dowieść, przekonać’: archaizm semantyczny wobec współczesnego ‘osiągnąć zamierzony cel; dokonać’; L poświadcza znaczenie ‘dowieść’ przykładami z XVI-XVIII w.; wg SW i SJPDor dawne; SGP notuje na terenach rdzennie polskich; por. biał. *dakazać*, ros. *dokazať*.

drugi ‘inny’: archaizm semantyczny; wg Sławskiego funkcjonuje w tym znaczeniu od XIV w.; notują SStp i SPXVI; L definiuje jako ‘jeden z reszty świata, niektóry’; wg SGP dawne znaczenie zna wiele gwar polskich; por. biał. *druhy*, ros. *drugoj* ‘inny’.

duch ‘oddech, dech, tchnienie’: archaizm semantyczny wobec ogólnopolskiego ‘istota niematerialna’, ‘dusza ludzka’, ‘charakter, istota czegoś’; wg Sławskiego w dawnym znaczeniu funkcjonował w XIV-XIX w.; poświadczają SStp i L; SJPDor podaje jako przestarzałe; SGP notuje szeroki zasięg znaczenia ‘gorące powietrze, upał, żar z pieca’, natomiast jako ‘oddech’ zaznacza na terenach kresowych i przylegających.

duży ‘silny, krzepki’: archaizm semantyczny wobec współczesnego ‘wielki’; L notuje od XVI do XVIII w.; Arct podaje *dużec* ‘większym, silniejszym się stawać’; SW ocenia w tym znaczeniu

jako przestarzałe; SGP poświadcza też na Lubelszczyźnie i w Podlaskiem; por. błr. *duży*, ros. *d'uzyj* 'silny, krzepki'.

dybać 'iść ukradkiem, zmierzać': archaizm semantyczny wobec współczesnego 'czaić się, czatować na kogoś, coś'; L podaje w znaczeniu 'skradać się na palcach'; SW i SJPDor uznają za archaizm; SGP notuje znaczenie 'iść powoli' z Białostockiego; dawne znaczenie podtrzymywane przez błr. *dybac'* 'chodzić na palcach albo powoli, z trudem', ros. gwar. *dybat'* 'ts'.

dyszeć 'oddychać': SJPDor notuje to znaczenie jako przestarzałe wobec 'oddychać głośno, z trudem' (por. L, SWil, SW); pod wpływem ros. *dyšať* 'ts'.

gawęda 'mowa': Karaś (2002, 332) notuje w gwarach kowieńskich jako archaizm znaczeniowy wobec ogólnopolskiego 'swobodna, towarzyska rozmowa', 'opowieść'; SJPDor jako *przestarz.* podaje w bliskich znaczeniach 'plotka, gadanie'.

jama 'dół': przestarzałe (por. L, SJPDor) wobec węższego ogólnopolskiego 'znaczne wgłębienie gruntu', 'kryjówka zwierzęcia w ziemi'.

kosa 'warkocz': archaizm semantyczny (por. L, SWil, SW), SJPDor notuje jako *książk.*; podtrzymywany przez ros. *kosa*, błr. *kasa* 'ts'.

liczyć 'uważać, mieć za co': w tym znaczeniu (obok ogólnopolskiego 'rachować') notują L i Arct; SW i SJPDor uznają go za *przest.*; por. błr. *ličyc'* 'ts'.

majtki 'spodnie': zapożyczenie XVII-wieczne < holend. *maat*, *maatje* 'marynarz', potem 'spodnie marynarza'; współczesne znaczenie 'dolna część bielizny' od XIX w. (por. L, SJPDor, SEBor).

mieszać 'przeszkadzać', **mieszać się** 'plątać się': znaczenie przestarzałe (por. L, SWil, SJPDor) wobec współczesnego 'mieszać (się)'; wspierane przez ros. *m'ešať* 'mieszać', 'przeszkadzać', *m'ešať's'a pod nogami* 'plątać się pod nogami'.

niesprawiedliwie 'źle, niepoprawnie': SJPDor określa znaczenie jako *dawne* (por. L, SW – *gwar.*); por. ros. *n'espraw'edliwo* 'niesłusznie'; zob. **sprawiedliwie**.

niesprawiedliwy 'zły, niepoprawny, nietrafny': zob. **niesprawiedliwie**, **sprawiedliwy**.

obserwować ‘przestrzegać’ < łac. *observare* ‘obserwować, przestrzegać, czcić’: w tym przestarzałym znaczeniu (por. L, Arct, SJPDor) wyraz notowany przez Karaś (2002, 334) na Kowieńszczyźnie.

osobliwie ‘zwłaszcza’: znaczenie przestarzałe wobec współczesnego ‘niezwykle, dziwnie’ (por. L, Arct, SWil, SW, SJPDor).

pasza ‘pastwisko’: jak słusznie zauważa Karaś (2002, 335), “znaczenie właściwe polszczyźnie ogólnej jeszcze połowy XX w.”, w SJPDor jeszcze bez kwalifikatora.

pomimo ‘obok’: SJPDor podaje jako znaczenie dawne; archaizm wobec współczesnego ‘mimo’; por. ros. *mimo* ‘obok’.

przeciwny ‘nieprzyjemny, wstrętny, odrażający’: znaczenie archaiczne wobec współczesnego ‘leżący naprzeciw czegoś’, ‘całkowicie odmienny’ (por. L, Arct, SW); SJPDor notuje jako dawne; prawdopodobnie utrzymane pod wpływem ros. *protivnyj* ‘wstrętny, odrażający’, błr. *praciŭny* ‘ts’.

przeciwnie ‘nieprzyjemnie’: zob. **przeciwny**.

przyroda ‘istota, natura, cechy wrodzone’: SJPDor notuje jako znaczenie dawne (por. L, SWil, SW).

przyrodzenie ‘charakter, cechy wrodzone’: archaizm semantyczny wobec współczesnego znaczenia ‘zewnętrzne narządy płciowe’ (por. L, Arct, SJPDor).

rano, raniej ‘wcześnie, wcześniej’: archaizm semantyczny powszechnie używany na Kresach Wschodnich, też w Polsce płn.-wsch. (SGP); L i SW przytaczają przykłady z XVIII w.; SJPDor ocenia jako dawny; znajduje poparcie w błr. *rana*, ros. *rano*.

siła ‘dużo’: w znaczeniu przysłówkowym archaizm (por. L, SWil, SW); SJPDor kwalifikuje jako daw., dziś *gwar.*; wg SGP zachowane też w gwarach rdzennych.

sklep ‘piwnica’, **sklepić** ‘piwniczka’: powszechny na Kresach archaizm semantyczny (por. L, Arct, SW – *gwar.*, SJPDor – *daw.*) podtrzymywany przez błr. *skl’ep* ‘ts’.

sprawiedliwie ‘trafnie, słusznie, prawidłowo’: predykat *sprawiedliwa* w tym znaczeniu SJPDor kwalifikuje jako *daw.* (por. L); por. ros. *spraw’edliwo* ‘słusznie’.

sprawiedliwy ‘słuszny’: w tym znaczeniu podaje L; w prasie wileńskiej notuje Mędelka (2000, 409).

światło ‘jasno’, **światły** ‘jasny’: powszechne na Kresach archaizmy semantyczne (por. L, SWil, SW – *prow.*, SJPDor – *daw.*); por. ros. *sv’etlo, sv’etlyj*, biał. *svetla, svetly*.

traktować ‘częstować’: z Wileńszczyzny poświadcza Dwilewicz (1997, 123), z Kowieńszczyzny – Karaś (2002, 337); w tym znaczeniu notują L, SWil, SW; w SJPDor *przest.*; por. niem. *traktieren* ‘częstować’.

urod(a) ‘wzrost’, **urodziwy** ‘wysoki’: L podaje liczne przykłady ze staropolszczyzny; Arct notuje *urodziwy* ‘piękny wzrost i kształt’; SJPDor ocenia znaczenie ‘wzrost’ jako dawne; archaizm semantyczny.

wcale ‘całkowicie, zupełnie’ w konstrukcjach twierdzących: w polszczyźnie ogólnej zwykle występuje jako partykuła wzmocniająca przeczenie *wcale (nie)*; w starym znaczeniu notują L, SWil; SW i SJPDor kwalifikują jako przestarzałe; archaizm znany też gwarom rdzennym (SGP).

wiedzieć ‘znać’: znaczenie archaiczne (L, Arct, SWil, SW) wobec współczesnego ‘mieć wiadomości o czymś i być świadomym tego’, znane też gwarom rdzennym (SGP).

wiek ‘(całe) życie’: trzeba zgodzić się z Karaś (2002, 338), że jest to raczej archaizm semantyczny (por. L, Arct, SW) wsparty wpływem rosyjskim, niż kalka z ros. *v’ek* ‘ts’.

zastanowić się ‘zatrzymać się’: dawne znaczenie (L, SWil, SW) wobec współczesnego ‘pomyśleć nad czymś’; SJPDor – *daw.*; znane też gwarom rdzennym (SGP); por. ros. *ostanovit’s’a* ‘ts’.

znać ‘wiedzieć’: w tym znaczeniu notują L (XVI–XVII w.), Arct, SW; SJPDor uznaje za dawne; o charakterystycznym dla Kresów mieszanu znaczeń *znać* i *wiedzieć* zob. (Kurzowa 1993, 456).

żyć ‘mieszkać’: stare znaczenie znane polszczyźnie ogólnej do XIX w. (L, Arct, SW); powszechne na Kresach; por. ros. *žit’*, biał. *życ’*.

żywiol, *żywiolak*, *lm żywiola*, *żywiolka* ‘zwierzęta gospodarskie, bydło’: mimo że w niektórych pracach wyraz ten jest rozpatrywany jako kresowizm pod wpływem lit. *gyoulis* ‘ts’ (por. Karaś 283), notowane w słownikach stare znaczenie ‘żywe stworzenie, zwierzę’ (w. XV-XVII; L, Arct) pozwala go uznać za archaizm semantyczny wobec współczesnego *żywiol* ‘potężne lub groźne zjawisko naturalne’, ‘element treści’; Boryś (SEBor 760) rozpatruje jako kontynuans psł. dialektyzmu **živelb* ‘żywa istota, stworzenie’ < **živb* ‘żywy’ z rzadkim przyrostkiem **-elb* (por. *dzięciol*, *kwiczol*).

3. PRZESTARZAŁE DUBLETY SŁOWOTWÓRCZE. Stosunkowo niedużą część leksyki zaliczanej w literaturze przedmiotu do archaizmów leksykalnych uznać można za przestarzałe warianty derywacyjne (duplety słowotwórcze) współczesnych wyrazów. Rozumiem pod tym terminem współpodstawowe pary (lub grupy) wyrazów o jednakowej funkcji semantycznej, lecz utworzone za pomocą różnych formantów (zob. Buttler 1984, 278; Sierociuk 2008, 229-236). O wiele rzadziej duplety słowotwórcze mogą się różnić postacią tematu. W ramach artykułu ograniczę się do wymienienia odpowiednich formacji wykrytych wśród archaizmów północnokresowych:

jeźli ‘jeżeli’, *kradkiem* ‘ukradkiem’, *krzydła* ‘skrzydła’, *lenować się* ‘lenić się’, *mlecznica* ‘mleczarnia’, *nadgrobek* ‘nagrobek’, *nadpis* ‘napis’, *Niemkinia*, *Niemkinka* ‘Niemka’, *obuczać* ‘nauczać’, *obuczony* ‘nauczony’, *ojczyzna* ‘ojcowizna’, *okoliczność* ‘okolica’, *parasolik* ‘parasolka’, *przód(y)*, *przód(ej)* ‘naprzód, wprzód’, *przyznać*, *przyznawać* ‘uznać, uznawać’, *rodzeństwo* ‘rodzina’, *spokojność* ‘spokój’, *spotnieć* ‘spocić się’, *stecka* ‘ścieżka’, *swatostwo* ‘swatanie’, *świętkować* ‘świętować’, *teścia* ‘teściowa’, *wraz* ‘zaraz’, *zachwyć* ‘schwycić, pochwycić’, *zagabywać* ‘nagabywać’, *zawżda* ‘zawsze’, *źrzały* ‘dojrzały’.

PODSUMOWANIE

1. Archaiczność dialektu północnokresowego dostrzegana na różnych płaszczyznach językowych z dużą wyrazistością zaznacza się też w słownictwie. Z różnych źródeł udało się wyekscerpować 166 przestarzałych jednostek leksykalnych wciąż jeszcze znanych polszczyźnie na terenie Litwy. Największą grupę stanowią właściwe archaizmy wyrazowe – 81 jednostek. Nieco mniej jest archaizmów semantycznych – 55 jednostek. Stosunkowo niedużą część zebranego materiału stanowią stare warianty derywacyjne wyrazów ogólnopolskich (30):

dublety prefiksalne (*nadgrobek, nadpis, obuczać, przyznać, wraz, zachwycić, zagabywać* i in.), dublety sufiksalne (*lenować się, mlecznica, Niemkinia, spotnieć, swatostwo, świętkować* i in.); tylko rzadkie przykłady demonstrują odmienną postać tematu (*stecka, zawsze*).

2. Wśród analizowanych archaizmów wyróżnić można wyrazy zapomniane na terenie Polski zarówno w języku ogólnym, jak i w gwarach. Często jednak się zdarza, że dialekt północnokresowy przechowuje leksemy lub pewne znaczenia wspólnie z polskimi gwarami etnicznymi.

3. Bez żadnej wątpliwości znaczną rolę w podtrzymywaniu starych leksemów odegrały języki wschodniosłowiańskie – rosyjski i białoruski.

4. Leksyka archaiczna gwar północnokresowych stanowi na pewno temat interesujący i zasługuje na odrębne poważne badania.

SŁOWNIKI

Arct – M. Arcta *Słownik Staropolski: 26,000 wyrazów i wyrażen używanych w dawnej mowie polskiej*.

Opracowali Antoni Krasnowolski i Władysław Niedźwiedzki. Warszawa 1920.

GPL – *Gwary polskie na Litwie*. Przewodnik multimedialny pod red. K. Rutkowskiej. Słownik,

Wilno 2016. Strona internetowa: <http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/zodynas> (01-11-2017).

L – S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, Warszawa 1807-1814.

SEBańk – A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 2000.

SEBor – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.

SEBr – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1989.

SESł – F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I-V, Kraków 1958-1965.

SGP – *Słownik gwar polskich*, t. I i nast., pod red. M. Karasia, J. Rejchana, Kraków 1982 i n.;

Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki "Słownika gwar polskich", pod red. M. Karasia, J. Rejchana, Kraków 1999.

SGPK – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I-VI, Warszawa-Kraków 1900-1911.

SJPDor – *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, t. I-XI, Warszawa, 1958-1969.

SMPP – I. Grek-Pabisowa, M. Jankowiak, M. Ostrówka, *Słownik Mówionej Polszczyzny Północnokresowej*, Warszawa 2017.

SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. M. R. Mayenowej, Wrocław 1966 i in.

SStp – *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. I-XI, Kraków 1953-2002.

SW – J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927.

SWil – A. Zdanowicz i in., *Słownik języka polskiego*, wyd. staraniem M. Orgelbranda, t. I-II, Wilno 1861.

USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. I-IV, Warszawa 2003.

LITERATURA

Borejszo M. (1984), *Archaizmy we współczesnym języku ogólnopolskim*, (w:) “Polonistyka”, nr 5-6, Warszawa, s. 370-383.

Borejszo M. (1985), O archaizmach leksykalnych i semantycznych w stałych związkach wyrazowych współczesnej polszczyzny. Na materiale Słownika języka polskiego pod red. Mieczysława Szymczaka, (w:) “Poradnik Językowy”, z. 6, Warszawa - Łódź, s.341-349.

Boryś W. (2007), Relikty leksykalne w gwarach polskich, (w:) Boryś W., *Etymologie słowiańskie i polskie. Wybór studiów z okazji 45-lecia pracy naukowej*, Warszawa, 532-538.

Breza E. (2012), Archaizmy leksykalne i semantyczne w polskich pieśniach religijnych, (w:) “Język - Szkoła - Religia” 7/1, s. 12-26.

Buttler D. (1984), Zmienność znaczeń wyrazów w polszczyźnie przełomu XIX i XX w., cz. III: Repartycja semantyczna dubletów słowotwórczych, (w:) “Poradnik Językowy”, z. 5, s. 277-289.

Dubisz, S. (1991^a), *Archaizacja w XX-wiecznej polskiej powieści historycznej o średniowieczu*, Warszawa.

Dubisz S. (1991^b), Stylizacja językowa w gawędach “Wincuka”, (w:) “Poradnik Językowy”, 9-10, s. 343-352.

Dwilewicz B. (1997), *Gwara wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa.

Gloger Z. (1978/1900-1903), *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa.

Gotówka A. (2015), Archaizmy leksykalne w gwarach góralskich (na przykładzie wybranego słownictwa rodzinnego), (w:) “LingVaria”, Rocznik (X) 2015, Nr 1 (19), s. 207-221.

Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I. (1999), *Współczesne gwary polskie na dawnych Kresach północno-wschodnich*, Warszawa.

- Handke, K., Popowska-Taborska, H., Galsterowa, I. (1996). Do czytelników.; Próba badania odchodzącego słownictwa. Cel i rezultaty, (w:) K. Handke, H. Popowska-Taborska, I. Galsterowa, *Nie dajmy zginąć słowom: rzecz o odchodzącym słownictwie*, Warszawa, s. 5–15.
- Handke K. (1997), Pojęcie i termin “archaizm” na tle zawartości polskich leksykonów, (w:) *Rozważania i analizy językoznawcze. Wybór prac wydanych z okazji 65. urodzin Autorki*, Warszawa.
- Joachimiak-Prażanowska J. (2009), Archaizmy leksykalne w “Kurierze Wileńskim” (1924-1939), (w:) “Acta Baltico-Slavica”, 109-130.
- Kania S., Tokarski J. (1984), *Zarys leksykologii i leksykografii i polskiej*, Warszawa.
- Karaś H. (2002), *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa-Puńsk.
- Karaś H. (2004), Archaizmy jako wykładniki stylizacji w “Potopie” Henryka Sienkiewicza, (w:) “Poradnik Językowy”, z. 9, s. 19-37.
- Karaś, H. (2011), *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- Kawyn-Kurzowa Z. (1963), *Język filomatów i filaretów. Przyczynek do dziejów języka polskiego XIX wieku. Słowotwórstwo i słownictwo*, Wrocław.
- Klemensiewicz Z. (1976), *Historia języka polskiego*, Warszawa.
- Kłobus A. (1987), Archaizmy leksykalne z zakresu kultury materialnej w gwarach okolic Bełchatowa, “Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Linguistica 16, s. 209-219.
- Koniusz E. (2001), *Polszczyzna z historycznej Litwy w “Słowniku gwar polskich” Jana Karłowicza*, Kielce.
- Kurkowska H., Skorupka S. (1959), *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Kurzowa Z. (1993), *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa-Kraków.
- Machnicka, V. (2006), Charakterystyka wybranych archaizmów leksykalnych pochodzenia grecko-łacińskiego poświadczonych w Kronikach Bolesława Prusa (w:) “Стил”, s. 261-270.
- Machnicka, V. (2011), *Archaizmy leksykalne i frazeologiczne w “Kronikach” Bolesława Prusa. Słownik*, Siedlce.
- Maryniakowa I. (1992), Związki gwar polskich Wileńszczyzny z gwarami na terenie Polski (w:) *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Wrocław, s. 152-155.
- Maryniakowa I. (1997), Polskie gwarowe obszary północno-wschodnie wobec pojęcia “kresy” (w:) *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, Warszawa, s. 181-190.

- Maryniakowa I. (1999), Związki polszczyzny północnokresowej z Podlasiem i Mazowszem (w:) "Acta Baltico-Slavica XXIV", s. 163–178.
- Mędelska J. (1993), *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*, Bydgoszcz.
- Mędelska J. (2000), *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, Bydgoszcz.
- Nitsch K. (1948), *Studia z historii polskiego słownictwa*, Kraków.
- Piela A. (2016), *Pozorna tożsamość. Polskie tradycjonalizmy z semantycznym archaizmem*, Katowice.
- Rieger J. (1996). Słownictwo "wileńskie" ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś. (w:) W J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 1, Warszawa, s. 79–109.
- Rieger J. (1999). Słownictwo "wileńskie" ze zbioru Leonarda Jaszczanina (ciąg dalszy). (w:) J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 2, Warszawa, s. 57–76.
- Rieger J., Masojć I., Rutkowska K. (2006), *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa.
- Rybicka H. (1976), *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa.
- Rzepka W.R. (1998), O archaizmach leksykalnych pochodzenia prasłowiańskiego w gwarach polskich (Kilka uwag po lekturze "Słownika prasłowiańskiego"). (w:) "Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach", "Prace Językoznawcze" 25, s. 153–161.
- Sawaniewska-Mochowa Z. (1990), *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo*, Warszawa.
- Sawaniewska-Mochowa Z. (2002), *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku: na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza*, Bydgoszcz.
- Sierociuk, J. (2008), Wariantywność słowotwórcza a problem ewolucji języka mieszkańców wsi, (w:) *Współczesna polszczyzna. Stan – perspektywy – zagrożenia*, pod red. Z. Cygal-Krupy, Kraków – Tarnów, s. 229–236.
- Szymczak M. (1966), *Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego*, Warszawa.
- Trypućko J. (1955–1957), *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza): przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, t. I-II, Uppsala.
- Trypućko J. (1958), Źródła języka Mickiewicza (w:) *Adam Mickiewicz 1855–1955. Księga w stulecie zgonu*, Londyn, s. 316–348.
- Turska H. (1925/1983), *Język polski na Wileńszczyźnie* (Przedruk w:) "Studia nad polszczyzną kresową". T. II, pod red. J. Riegera i W. Werenicza, Wrocław, 15–23.
- Turska H. (1939/1982), *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie* (Przedruk w:) "Studia nad polszczyzną kresową". T. I, s. 9–121.

Urbańczyk S. (1984), *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa.

Węgorowska K. (2000), *Słownictwo wileńskie na Pomorzu Zachodnim*, Zielona Góra.

LEXICAL ARCHAISMS OF THE POLISH DIALECTS IN THE NORTH-EAST BORDERLAND

Summary

In this paper the most widespread lexical archaisms of the Polish dialect in Lithuania are described. The material is taken from various sources: both from dialect dictionaries and works dedicated for the Polish North Borderland dialect. Not only the words originating from Slavic languages but also foreign words from other languages are analyzed. The most important criteria on defining a lexical unit as an archaism is the presence of chronological qualifiers in the dictionaries of the common Polish language. The chronological documentation of each word is based on the comparison with the data in the historical Polish dictionaries. For the verification of the origins and the semantic evolution of the analyzed words, the analogs from East Slavic languages and in some cases Lithuanian are given.

Keywords: lexical archaism, dialectal vocabulary, Polish North-East Borderland dialects

Viktorija Ušinskienė

Polonistikos centras

Vilniaus universitetas

Universiteto 5, 01513 Vilnius, Lietuva

E. p.: viktorija.usinskiene@gmail.com